Валентина Бойченко,
зберігач фондів
Національного музею народної архітектури та побуту України

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ХУДОЖНІХ РОБІТ МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НМНАПУ

У статті розглянуто оригінальні твори однієї з яскравих зірок українського народного малярства Марії Примаченко, які зберігаються у фондах Національного музею народної архітектури та побуту України. Зокрема, зображення квіткових композицій, сценок із життя поліщуків, образів стилізованих та фантастичних звірів тощо.

Ключові слова: Марія Примаченко, народний живопис, музейні колекції.

The work examines the original works of one of the bright stars of Ukrainian folk painting, Maria Pryimachenko, which are kept in the collections of the National Museum of Folk Architecture and Folkways of Ukraine. In particular, images of flower compositions, scenes from the peasants' life on Polissya, images of stylized and imaginary beasts and others.

Keywords: Maria Pryimachenko, folk painting, museum collections.

Дерево життя українського народу з прадавніх часів вбирало в себе кращі досягнення людства, породжувало й породжує нині неабиякі матеріальні, мистецькі та духовні цінності. Зокрема, на ниві народного мистецтва зростило багатьох самобутніх талановитих майстрів, як у минулому, чиї імена не засвідчила історія, так і в наш час, визначних митців із властивим кожному з них особливим світобаченням, художнім почерком. До плеяди таких яскравих, своєрідних самодіяльних митців пензля українського народу належить і Марія Оксентіївна Примаченко, чиї твори відомі не лише на теренах України, але й поза її межами.

Серед робіт видатних, від природи обдарованих народних майстрів XX ст., що зберігаються у фондах Національного музею народної архітектури та побуту України, особливе місце належить саме неповторним творам Марії Примаченко (1909–1997) – української народної художниці в жанрі «наївного мистецтва», лауреатки Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка,

заслуженої діячки мистецтв УРСР, народної художниці України, авторки понад 800 картин, 208 з яких зберігаються в київському скансені. Заснування колекції робіт Марії Примаченко в Музеї припадає на 26 січня 1973 року, коли Дирекцією виставок СХУ після проведення виставки Українського народного декоративно-прикладного мистецтва, присвяченої 50-річчю утворення СРСР, було передано Музею одну роботу Марії Примаченко – «*Козак та дівчина*». Написана вона художницею в 1969 році й зображає дівчину та парубка у святковому вбранні посеред хлібного поля, яке здавна асоціюється з життям, а надто повне нескошене колосся – невижате, щедро налите золотим зерном. На звороті мисткиня написала уривок з української народної пісні, зміст якої слугував сюжетом для картини.

Перше суто музейне придбання творів Марії Примаченко відбулося в 1975 році завдяки працівниці Музею Лідії Орел, яка в той час очолювала відділ народного мистецтва і на початку 70-х років познайомилася з видатною художницею. Лідія Орел писала: «Із 1973 по 1985 роки я відібрала й офіційно оформила договір купівлі для фондів Музею більше двохсот оригіналів робіт художниці, а також її сина Федора Приймаченка. Окрім того, пані Марія подарувала Музеєві малюнки своїх учнів із дитячої студії, якою вона керувала. Всю тематичну збірку високо оцінив тогочасний голова Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, академік Петро Тронько, засновник національного скансена» [2, с. 2].

Як уже зазначалося, перше музейне придбання творів Марії Оксентіївни Примаченко відбулося 1975 року – у фонди надійшло 74 роботи, написані в період з 1966-го по 1975 рік, різні за жанром: зображення тварин, букетів і квіткових панно, а також сюжетних мотивів, як-от «*Квити доярка котр багато трудяця для родіни*» (1975); «*Пес и лев велики друзя*» (1974); «*Лесови баришні*» (1974); «*Галя воду брала і Васю дожидала*» (1975), на якій у соковитій, водночас стримано-колірній гамі посеред квітучого подвір’я з криницею показана дівчина в очікуванні коханого; лебедонька серед очерету, «*яка сидить собі, да й думу думає десь поїхав лебедь дай досі немає*» (1974).

Друге придбання відбулося в 1976 році. У фонди надійшло 88 творів. Як і під час попереднього надходження, були придбані роботи із зображенням

тварин, квіткових композицій та сюжетні твори (подібні види робіт поступили до Музею і за третім поповненням). Вони датуються різними роками написання, починаючи з 1959-го й закінчуючи 1975 роком. Як виявилося, завдяки цьому придбанню до Музею надійшло й кілька найдавніших за часом виконання малюнків художниці: один – 1959 року, три наступні – 1960 року. А саме «*Діду Морозу надоїло людям морозіть давай буду пшеницю возить*» (1959), де зображено гарний урожай пшениці на бричці з веселою грайливою трійкою коней і їздовим – Дідом Морозом. «*Тарілка*» (1959), розписана на денці анімалістичним малюнком. «*Маки цвітні*» (1960), «*Маки у синій вазі*» (1960) та «*Пано для ковра*» (1960).

Третє придбання відбулося в 1985 році, після чого музейна колекція поповнилася ще 43 роботами художниці. Серед цих творів виокремлюється синя пташка між гілкою з ягодами та стручками гороху, виконана легким вільним малюнком («*Кочубарка гуляє на весні*» (1984)), а також дві тварини, подібні за образом до існуючих у природі: одна «*Вепр*» (1982), друга – схожа на рись (без дати). Решту звірів написано в суто зображальній манері Марії Примаченко, тільки деякі з більшою деталізацією рис «характеру» й декоративності тулуба.

Останнє надходження відбулося у 2019 році – Дирекцією художніх виставок України (ДХВУ) до фондів Музею було передано дві картини: «*Оце тії лебеді*» (1977) та «*Калиновий гай*» (1985).

Отже, у фондах НМНАПУ зберігається така кількість робіт М. Примаченко, її сина Федора та учнів художниці:

1. Марії Примаченко – 208 од. зб. Усі роботи основного фонду.

2. Федора Примаченка – 101 од. зб. Усі роботи основного фонду.

3. Катерини Ющенко, учениці Марії Примаченко, – 75 од. зб. Усі роботи основного фонду.

4. Учнів студії М. Примаченко – 325 од. зб., з них основного фонду – 182 од. зб., науково-допоміжного – 143 од. зб.

Відлік років написання художніх творів Марії Примаченко, які зберігаються у фондах Музею, починається з 1959 року й закінчується 1985 роком, майже пороково представлено весь цей період творчості мисткині.

Роботи виконані на листах ватманського паперу, переважно гуашевими фарбами, що найбільше відповідає задумам художниці – представити своє мистецтво в яскравому декоративному трактуванні. Твори мають авторські підписи на лицьовій стороні, зрідка й на іншому боці листа – ініціали «*М. П.*». Окрім того, на звороті можна побачити написані власноруч мисткинею її ім'я, прізвище, підпис, дату створення, присвяту комусь або чомусь, а також уривки з українських народних пісень, казок – своєрідний пояснювальний текст до зображеного.

Малюнки написані в стилі народного малярства, різні за жанром, сюжетом – це барвисті роботи рослинно-квіткових мотивів і квіткових із введенням у них птахів, звірів, мальовничі твори з зображенням сценок із життя селян, змалювання своєрідних тварин, а також зразки, присвячені певним святам, подіям. Писати твори за такою тематикою, вочевидь, спонукала художницю сама її сутність, яка була в полоні поліської природи й українського єства – багатого на легенду й пісню, прекрасне і мудре, чутливість духу – усе, що є в українського народу.

Розглядаючи сюжетні полотна Марії Примаченко, відчувається, що вона їх створювала з великою душевною теплотою, любов'ю та співпереживанням до персонажів. Окрім того, народна художниця була також оригінальною оповідачкою-ілюстраторкою, зокрема, розкривала на одній картині кілька подій твору. Як-от за українською народною казкою «*Лисичка та журавель*»: площу паперу розділила на дві частини, у правій зобразила лисичку, яка пригощає журавля з миски, а в лівій – журавля, котрий запрошує лисичку скуштувати його страву з високої гладишки (мораль цієї казки всім відома). Або ж зміст сумної пісні «*Оі даі мати, овса і сьіна, скажу тобі, де дів сина*» [1] (1983) мисткиня передала трьома зображеннями на аркуші паперу. У лівій частині показала дівчину, яка сплела вінок, на Дон пустила і промовила: «*хто цього венка на дону поіме теі мене за жену возьме*». У правій намалювала молодого козака, який намагався впіймати вінок на воді – не впіймав, утопився і заговорив до коня: «*одвяжись коню од ялиночки да бежи коню до родиночки не*

[1] Тут і далі в назвах робіт і супровідних текстах збережено орфографію Марії Примаченко.

кажи коню що я утопівся да кажи коню що я оженився». Посередині художниця зобразила самотнього коня в садку.

На кількох картинах Марія Примаченко змалювала основну працю селянина-хлібороба й результат цієї роботи, зокрема оранку землі плугом – найдавнішим землеробським знаряддям, запряженим парою волів, – і сівбу з мішка. До сюжету мисткиня додала невеличку гумористичну деталь – горобців, які хвацько скльовували зерно із засіяного поля й мішка («*Орав Іван край дороги – воли в нього круторогі*», 1968 р.). Художниця показала плід весняної роботи парубка, який любив свою землю, «*хліб дороги пахать и городину*» (1972), помістивши його на тлі ритмічних «ланцюгів» з вирослих гарбузів, огірків та колосків пшениці, а також гарний колгоспний урожай пшениці («*Українськи миліярд*», 1973 р.) на розмальованому возі з молоддю, яка грає на музичних інструментах – з новим хлібом на рушнику.



Марія Примаченко. «*Ваня коня наповав Да як пісьну заспевав Галя воду брала да з ляку зловила жабку*». 1973 р.

Веселою виявилася картина під назвою «*Ваня коня наповав Да як пісьну заспевав Галя воду брала да з ляку зловила жабку*» (1973). Світлими, радісними

написані полотна, пов'язані з весіллям, яке в народі, за давньою традицією, намагалися справляти в теплу пору, ближче до осені. На одному з них – «*А ї у нашому селі...*» (1973) – зображено вуличку, якою чинно прямує молода пара, вбрана у весільний одяг, із дружками з кіньми. На звороті текст: «*Я у вашому селі дівчину изнаіду за рученьку візму и до шлюбу поведу*» (1973). На іншому полотні – «*Украіньска свальба у закс йдуть*» (1976) – посеред квітів і щедро облитих плодами дерев видно розписаного воза, запряженого парою коней, із князем та княгинею в супроводі дружки й дружини.

Марія Примаченко з неабиякою шаною, любов'ю та пієтетом ставилася до Тараса Шевченка. На малюнку, присвяченому визначному українцеві, вона висловила побажання: «*Дороги Тарасе Григоровичу Шевченку, нехай веками буде на твої могилі хліб и сіль и пшенични пироги и золоти колоси*». На картині художниця намалювала Чернечу гору над Дніпром, вкриту золотим колоссям пшениці, хрест із рушником на могилі Кобзаря, хліби, сіль і пироги на великому килимі (1974).

У музейну збірку сюжетних творів входить і кілька робіт, присвячених Новому року: «*Старого року кінь зносився летить Новий на сивому коні*» (1968), «*Молоді Нови мороз йде до нас везе діткам забаву*» (1972), «*До нас на Вкраіну приіхв молоди мороз Сурови не на конях а на оленах*» (1973), «*На вкраіни Мороз мили їде на волах бо любит діток маленьких и дає тепло*» (1976).

Окрім сюжетних робіт і зображень анімалістичних творів, Марія Примаченко залюбки малювала квіти. Вони наявні майже на всіх її картинах. Одні згуртовані в пишні букети, інші розміщені в розкішних композиціях панно, деякі делікатно доповнюють головний малюнок твору – роблять його завершеним, більш ошатним. Особливо урочисто виглядають букети, які за формою нагадують гілку із симетрично піднятими вгору гілочками з квітами та листям, що надає їм упорядкованості, стрункості, гармонійності. По-іншому святкового вигляду набули букети з довільно зібраних квітів. І самі квіти в них різноманітні: однокольорові, різнобарвні з неоднаковими власне формами. Усе це надає букетам то стриманості, то розкутості, вишуканості одноколірної гами й веселого різнобарв'я.

Розглядаючи букети у вазах, не можна не звернути уваги і на посуд під ними – горщики, глечики, високі вази, розписані орнаментальними смужками, квітковими візерунками та стилізованими дзеркально розміщеними фігурками птахів, риб. Притягують увагу і птахи, які входять у композицію букетів та заповнені квітами панно: стилізовані, фантастичні й винятково декоративні.

Зокрема, гарним букетом із різних квітів, доповненим синіми птахами, Марія Примаченко привітала свого онука Ваню: «*Дару на довгу згадку онуку Вані Ф. П. У день народження бажаю щасьця здоровя щоб був як баба єго художніком*» (1974).



Марія Примаченко. «*Дару на довгу згадку онуку Вані Ф. П. У день народження бажаю щасьця здоровя щоб був як баба єго художніком*». 1974 р.

Мисткиня також подарувала Києву малюнок – букет червоних жоржин з парою жовто-блакитних папуг, покритих рушником, написавши:

«*Киієве мой мой*

Мої ої дьнепро дьнепро

Скілко урагов повс тебе пройшло

и не могли нікагда пристановиця

Киіеве мой Дорога Століця

Марія Примаченко

Киіеве дару тобі украінски рушник моі» (1974).

Марія Примаченко віншувала гарними букетами діточок, звертаючись до них: «*…дороги дітки росьціть як соняшник щоб светило сонце Вам*» (1975). «*Красною квіткою*» (1975) вшанувала пам'ять солдатів, загиблих під час війни. Привітала визволителів Києва, побажавши їм: «*Нехаі наш Киієв цвите Сонечним Проминьом щоб неколи не було хмари щоб светило Сонце Слави*» (1974); космонавтів: «*…жалаю щасьця и здоровя з радосцю Приземниця на Свою ридну Землю*» (1975); доярок, «*котр богато трудяця для родіни*» (1975); і просто людей – на щастя (1975). На одному з мальованих вітань з Новим роком (1975) художниця виступила мало не провидицею, провіщаючи долю України. В оформленні гірляндою з квітів по низу й гілок, рясно обліплених кетягами калини по боках, у центрі композиції вона розмістила прикрашеного рушника з хлібом-сіллю й колосками жита, який, немов ікону, покриває гілку з жовто-блакитними квітами. А вітання з Новим роком із хлібом-сіллю на рушнику авторка немов передає українцям на всі віки.

Квіткові панно представляють як суто квіткову побудову твору, так і в поєднанні з птахами, тваринами. На одній картині Марія Примаченко серед улюблених квітів українців помістила не менш улюбленого птаха – бусла (1967), на іншій – пару грайливих коників з бусленятами поміж різнобарвних розквітлих квітів, написавши на звороті: «*Радуюця коні и птиці що скоро Весна усім красна*» (1975).

Не одну роботу художниця присвятила павам – прекрасній птиці, символу дівоцтва, сімейного щастя. Та, на жаль, у музейній колекції вони уособлюють і

відбиток самотності, суму – недолю дівчат, удівство жінок, яке й сама Марія Примаченко відчула на собі, не дочекавшись чоловіка з війни. У ліричному звучанні посеред яскравих квітів авторка намалювала двох пав, повернутих одна до одної й поєднаних красою і сумною долею:

«*…дьві Пави живуть без Пари*

і йхні Пари од Пулі упали.

Осталісь на вік без Пари» (1976).

Зі скорботою в серці за батьками мисткиня зобразила паву у квітучому саду й зазначила:

«*Полечу упаду В батеньки в усаду*

На Вишні на черешні буду ковати

Голья ламат ч не Виде Матьюнка с хати» (1975).

Гарно виглядають панно із зображенням дівчат в образах фантастичних пав поміж квітів. Одна робота ілюструє українську народну пісню, фрагмент якої написаний на звороті:

«*Летить галка через балку, и*

Летучи краче молодая дівчинонька

За козаком плаче.

Ой десь пошов даі немає

Серце моє помирає» (1984).



Марія Примаченко. «*Седить пава на дубочку Кличе голуб голубочку*». 1982 р.

Другий малюнок – іншу пісню:
«*Седить пава на дубочку*
Кличе голуб голубочку» (1982).

Молодих дівчат авторка зобразила декоративно розписаними пташками в мережаному плетінні дубових гілок із жолудями. У зазначених розписах, болісно-тужливих за змістом, мисткиня вдало побудувала композиції – чітко, лаконічно. Надзвичайне враження справляє рясне оздоблення складових сюжету, застосування соковитих барв.

І все ж доробок Марії Примаченко особливо вирізняється запропонованим авторкою самобутнім анімалістичним видом малювання. Якщо звірі в українському традиційному розписі зрідка були домінантами композиції, то у вибраних художницею темах вони постали головними і здебільшого єдиними персонажами із по-своєму створеними образами, які вийшли за межі реальних рис, набули дивних ознак, можливо, у дечому з тільки їй відомим змістом.

Твори майстрині, в основу яких покладено зображення тварин, у художньому плані виділяються нескладною композицією, гнучким, плавним, невимушеним обрисом рисунка, що об'єднує масивний тулуб з великою головою, надає їм пластичної та художньої гармонії. Персонажі на малюнках – стилізовані, фантастичні, химерні. Зображення звірів мало не максимально вписані у формат картини, переважно з яскравим одноколірним забарвленням тулуба, що його художниця прекрасно використала для заповнення різноманітним декором. А голови тварин, повернуті до глядача, авторка зобразила так, аби на «лицях» звірів, як у дзеркалі, показати людям саме їхні деякі емоції, риси характеру. Постаті тварин намальовані як на однотонному кольоровому тлі, так і на делікатно оздобленому рослинними елементами.



Марія Примаченко. «*Цеі зьвер багато голов забив*». 1980 р.

Зокрема, на картині під назвою «*Цеі зьвер багато голов забив*» (1980) мисткиня ефектно зобразила голубу тварину, декоровану яскраво-помаранчевими квітами, повернуту до глядача, з гарним «лицем», з дещо здивовано-запитальним поглядом та м'ячем у лапах. «*Стародавнього ненажеру*» (1969), який немов причаївся, Марія Примаченко показала з рожевою мордою, оскаленою пащею та підступним поглядом. У контрастних кольорах на картинах постає «*Звір-ласун*», який «*багато меду й зів аж на губах*

залишів» (1976), та звір, що «*смеіця з пяниць сколько є глупих сами себе убивають и у могилу заганьяють*» (1983). Дуже милим є зайчик у синьому, який ловить метелика над гілочкою з рясними ягодами (1984), і мирне, дружнє співіснування «*Левика из гадюкою на прогулянці*» (1975), на противагу агресивному звіру, якого вже «*Миліярд льет нет*» (1977). Художниця намалювала й чудернацького усміхненого журавля, додавши слова з пісні:

«*Унадився журавель*
до бабиних конопель
конопелки щипле да щипле
а я тому журавлю дибу ножку одобю,
А вин таки щипле да щипле» (1978).

У колекцію входить і кілька химерних образів тварин. Зокрема, робота «*Диво у сьвіті*» (1973) являє собою різнобарвну симетричну композицію з вигаданими мисткинею звіриними істотами.

Марія Примаченко, крім зображень тварин у створеній нею стилістиці, малювала і в манері народної картинки. Наприклад, у творі «*Зьвери несуть малоть у ветрак*» (1975) показано ставок із качками, які плавають, квітничок і посередині вовка, ведмедика й лисичку, що прямують до білого вітряка повз зелені дерева.

Музейна спадщина Марії Оксентіївни Примаченко представлена переважно трьома її улюбленими жанрами: зображенням сюжетних сценок, квіткових композицій, а також звірів і пташок, зокрема створених нею анімалістичних образів. Таким чином, твори видатної мисткині зі збірки НМНАПУ дають можливість достатньою мірою ознайомитися з художнім надбанням всесвітньо відомої народної художниці, яка в прекрасній, світлій, змістовній зображальній формі показала напрочуд багату палітру унікального самобутнього мистецтва, передала нащадкам власні знання, враження, помисли, виражені не лише пензлем, але й, звичайно, змістовним словесним супроводом своїх картин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дивосвіт розписів Марії та Федора Приймаченків : каталог / С. Тетеря, Л. Гладун ; Нац. іст.-етнограф. заповідник «Переяслав». Переяслав-Хмельницький, 2007. 27 с. : іл.

2. Орел Л. Незабутня Марія Приймаченко. *Пам'ятки України. Науковий альманах*. Київ, 2020. Вип. 6 [96]. С. 2–7.

3. Шестакова О. Формування колекції творів М. Примаченко в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва. *Музейні читання пам'яті М. Біляшівського і Д. Щербаківського. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 16–17 листопада 2017 р.* Вінниця : Твори, 2018. С. 333–342.